

7. Психология развития / Г.Крайг, Д.Бокум. – 9-е изд. – Санкт-Петербург: Питер, 2005 (Серия «Мастера психологии»).
8. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. - Санкт-Петербург: Питер, 2000.
9. Реммидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности. – Москва: Мир, 1994.
10. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – Санкт-Петербург: Питер, 2006.
11. Kohlberg L. The development of children's orientation toward a moral order, J: Sequence in the development of moral thought. Vita humana. – 1963. – N 6.
12. Rogers C.R. A theory of personality and interpersonal relationships as developed in the client-centered framework / S.Koch (Ed.). Psychology: a study of a science. - N.Y.: McGraw-Hill, 1979. – V.3.
13. Thomae H. Ansätze zu einer Theorie der Reifezeit // Vita humana. - 1969. - V. 12 (1-2). - 21 Is.

***I. Bulakh, N. Korobka. The studying of the problem of moral growth of the teen-ager's personality.***

*The article contains the theoretical analysis of the scientific positions of the scholars concerning the study of moral growth of teen-agers personality.*

**Keywords:** *personal growth, morality, moral growth of the teen-ager personality, moral values, moral norms.*

УДК 159.9.07-051

Т. В. Бушуєва

## МОДЕЛЬ ОСОБИСТОСТІ ПСИХОДІАГНОСТА: ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ

*Розглядається проблема розробки моделі особистості спеціаліста. Проаналізовані підходи до побудови моделі особистості психодіагностів; визначені вимоги до цієї моделі як критерію якості підготовки фахівців.*

**Ключові слова:** *модель особистості спеціаліста, професійно важливі якості, психодіагностична діяльність.*

**Постановка проблеми.** В сучасному суспільстві провідна роль інноваційного вектору розвитку позначається в професійній сфері, зокрема, динамікою вимог до особистості фахівця. Для успішного здійснення професійної діяльності недостатньо тільки спеціальних знань та вмінь, а необхідна наявність певних особистісних якостей. В першу чергу, це

стосується таких спеціальностей, де особистісний фактор суттєво визначає ефективність професійної діяльності. Це професії типу «людина-людина», до яких відноситься і професія психолога.

Психологічний аналіз професійних якостей, необхідних спеціалісту-психологу, особливо – практичному психологу, стає необхідним, оскільки суспільна ситуація сформувала «державне замовлення» на практичного психолога для систем освіти, професійної орієнтації, консультування тощо. Відбувається диференціація підготовки психологів за різними спеціалізаціями. Підвищення якості фахової підготовки психологів за спеціалізаціями пов'язане із вирішенням завдання визначення професіографічних вимог (вимог до рівня знань і вмінь, професійно важливих якостей та розробки моделі особистості психолога) та відповідності цим вимогам навчальних планів і програм.

Професійно важливі якості практичного психолога аналізуються в низці досліджень (Г. С. Абрамова, О. Ф. Бондаренко, В.Й. Бочелюк, Т.О. Верняєва, І.В. Дубровіна, В.В. Зарицька, О.Г. Кукосян, М.В. Молоканов, М.М. Обозов, Є.С. Романова, Л.М. Собчик та ін.). В різних дослідженнях змістові характеристики професійно важливих якостей (ПВЯ) психолога розрізняються. Так, О.О. Бодальов та ін. [9] до таких якостей відносять: аналітико-конструктивний склад мислення та самостійність суджень, чуйність і проникливість, емоційно-вольову стабільність, терплячість, стійкість до стресів і вміння адаптуватися до різних умов, емпатію, рефлексію, загальну психофізіологічну активність.

На думку С.Т. Посохової [8], ПВЯ практичного психолога є: широта інтересів, незалежність поглядів; готовність до встановлення та підтримання контактів з людьми; здатність емоційно притягувати до себе людей та зберігати самовладання в процесі спілкування; прагнення до пізнання себе й інших; усвідомлення меж своєї професійної компетентності; підвищене почуття відповідальності за власні дії, здатність прогнозувати наслідки різних подій.

За результатами емпіричного дослідження М.А. Амінова, М.В. Молоканова [1, 104-110], серед ПВЯ практичного психолога визначаються: спільний виражений розвиток соціального інтелекту та фасиліативності (підтримуючого стилю соціальних відносин); готовність до контактів та стресостійкість в процесі спілкування; атракція; емпатія; енергійність; самовпевненість та самодостатність, тобто опора на себе в прийнятті рішень.

Враховуючи змістові характеристики основних видів професійних завдань практичного психолога, Є.С. Романова [10] до ПВЯ практичного психолога відносить цілий ряд якостей, які об'єднуються у наступні групи властивостей: атенційні, спостереження, мнемічні, моторні, сенсорні, імажитивні, мисленнєві, емоційні, вольові, мовленнєві.

Особливості професійно важливих характеристик психолога пов'язані з особливостями різних видів психологічної діяльності. Результати досліджень М.А. Амінова, М.В. Молоканова, Л.М. Собчик та ін. засвідчують наявність змістових відмінностей ПВЯ психологів-дослідників та психологів-практиків. В свою чергу, в діяльності практичного психолога розрізняються такі її види, як психодіагностична, психоконсультативна, психокоррекційна тощо. Одним з основних видів діяльності практичного психолога є психодіагностична діяльність.

**Мета статті** полягає у теоретичному аналізі проблеми розробки моделі особистості психолога-діагноста та систематизації підходів до її побудови.

**Виклад основного матеріалу.** Дослідження особливостей особистості психолога та побудова моделі психодіагноста у вітчизняній психології проводиться зазвичай в рамках концепції професійно важливих якостей.

Існує єдність позицій науковців-психологів щодо функціональних характеристик ПВЯ людини, однак відмінності у визначенні їх змістових характеристик. В контексті професіографії ПВЯ визначають як такі, що впливають на успішність засвоєння професійної діяльності та ефективність праці. Однак спектр властивостей людини, що відносяться до ПВЯ, достатньо різноманітний і певною мірою визначається позицією дослідника.

Прикладом широкого трактування професійно важливих якостей є визначення їх В.О. Бодровим [3] як всієї сукупності психологічних якостей особистості, а також фізичних, антропометричних, фізіологічних характеристик людини (конкретний перелік цих якостей для кожної спеціальності специфічний за складом, необхідним ступенем вираженості та характером взаємозв'язку між ними).

В.Д. Шадриков [12] визначає ПВЯ вужче, як індивідуальні якості суб'єкта діяльності, зокрема здібності, необхідні для успішного виконання певної трудової діяльності.

На нашу думку, продуктивним є підхід до визначення ПВЯ в контексті проблеми розвитку особистості професіонала. В цьому плані важливо, як зазначає С.О. Дружилов [5], що ПВЯ не можуть розглядатися як однозначно задані та незмінні. По мірі оволодіння професією вони розвиваються,

складаються прийоми їх компенсації, вдосконалюється їх структура. З однієї сторони, ПВЯ є передумовою успішної діяльності; з іншої сторони – вони самі удосконалюються в ході діяльності. Це означає, що ефективна діяльність можлива за наявності високого рівня розвитку певних ПВЯ. По мірі професіоналізації успішність діяльності все в більшій мірі визначається всією структурою ПВЯ, в якій зростає роль властивостей особистості.

Для нашого подальшого аналізу важливими висновками досліджень ПВЯ спеціаліста (В.О. Бодров, С.О. Дружилов, А.В. Карпов, Ю.П. Поваренков, В.О. Толочек, О.Р. Фонарьов, В.Д. Шадриков, ін.) є наступні положення:

- Кожна професійна діяльність вимагає певної сукупності ПВЯ.

- ПВЯ в процесі оволодіння професійною діяльністю розвиваються, складаються способи їх компенсації, вдосконалюється їх структура: її інтегрованість та індивідуалізація.

- Професійно важливі якості спеціаліста є закономірно організованою системою. Між окремими якостями встановлюються взаємозв'язки компенсаторного та сприяючого типу і ПВЯ виступають як певний симптомокомплекс властивостей суб'єкта професійної діяльності.

- По мірі професіоналізації успішність діяльності все більше визначається всією структурою ПВЯ, а не окремими якостями.

На визначенні ПВЯ, особливостей особистості, зайнятої в певному виді професійної діяльності, базується розробка моделі особистості спеціаліста.

Модель – це, в загальному вигляді, певна схема (опис) природного або суспільного процесу, явища, об'єкта. Під моделлю розуміється певний матеріальний або мисленнєво представлений об'єкт (образ об'єкту), який відтворює суттєві властивості об'єкта-оригінала. Модель завжди є спрощеним уявленням про реальний об'єкт, процес або явище.

Психологічна модель розглядається як формальна модель психічного або соціально-психологічного феномену, яка відтворює певні основні, ключові на думку дослідника, характеристики цього феномену. Досліджуючи модель, аналогічну досліджуваному об'єкту реальності, отримують нове знання про самий цей об'єкт. В залежності від характеру отриманого знання модель може виконувати різні функції. Метою моделювання особистості спеціаліста є використання моделі в процесі професійної підготовки, для забезпечення професійної освіти, що пов'язане, зокрема, з педагогічним проектуванням. Модель особистості спеціаліста дозволяє конкретизувати мету побудови процесу підготовки спеціаліста та визначити критерії оцінки якості його підготовки.

Модель особистості спеціаліста є спрощенням сукупності реальних властивостей. Розробляється ця модель в сучасній психології за різними підходами. Проаналізуємо ці підходи, конкретизуючи їх на розробці моделі особистості психодіагноста.

Перший підхід передбачає рух від змістових характеристик діяльності до особистості, тобто вивчається професійна діяльність, виділяються якості, які обумовлюють ефективність її виконання. Модель особистості спеціаліста розглядається як зведення вимог професійної діяльності до фахівця. Ці вимоги професії представлені в «нормативно узгодженому способі діяльності» (поняття введене В.Д. Шадриковим [12]). Нормативні вимоги до особистісних якостей психодіагноста формулюються в кодексі етичних принципів психодіагностичної діяльності. Однак узагальнене формулювання принципів не дозволяє однозначно конкретизувати ПВЯ психодіагноста. Різні дослідники «вилучають» із цих принципів різні компоненти професійно важливих характеристик психолога-діагноста.

Так, аналізуючи етичні принципи психодіагностики з точки зору вимог до психологічних характеристик діагноста, О.В.Юдіна [13] виділяє серед ПВЯ психодіагноста: відповідальність, відкритість, гнучкість мислення та поведінки, безпристрасність, неагресивність, емпатію.

Розглядаючи етику психолога-діагноста як єдність вимог до принципів роботи психолога, до методичних засобів та до особистісних і професійних якостей психолога, серед останніх С.Т. Посохова [8] виділяє наступні якості: товариськість, доброзичливість, любов до людей; інтерес до об'єкта дослідження; професійний такт; емпатію; характеристики Я-концепції психодіагноста; самостійність, гнучкість, системність мислення.

Узагальнюючи представлені в літературі думки, О.Ф. Ануфрієв [2] зазначає серед ПВЯ психодіагноста: товариськість, емпатію, доброзичливість до обстежуваного, тактовність та делікатність, високу загальну культуру, терпимість до чужої думки, вільне володіння мовленням, критичність і гнучкість мислення.

Другий підхід до дослідження особистісних особливостей психодіагноста передбачає рух від особливостей виконання діяльності до особистості і, в свою чергу, представлений двома підходами: по-перше, дослідження прояву властивостей особистості при прийнятті рішень; по-друге, порівняння успішних та неуспішних спеціалістів за їх особистісними якостями.

Постановку психологічного діагнозу можна розглядати як процес прийняття рішення. Як наголошує Ю. Козелецький, «діагноз відноситься не

тільки до медичних завдань, але до будь-яких завдань, що містять ризик, в тому числі і до таких, з якими зустрічається політик, педагог або офіцер... В широкому сенсі слова діагноз означає і дані щодо нинішнього стану справ (наприклад, про хворобу пацієнта), і прогноз на майбутній стан справ (наприклад, економічна ситуація). Більшість психологів, які досліджують рішення, розуміють діагноз саме таким чином» [6, 225].

В ряді досліджень з'ясовується роль, яку грають різні особистісні властивості у процесі прийняття рішень. При цьому вивчаються кореляції поведінки людини при розв'язанні завдання, що містить ризик, із певними рисами її особистості. Досліджується роль особистості в протіканні різних процесів прийняття рішень: роль потреб (Б. Камерон, Дж. Майєрс), соціальних установок та екстравертованості (К. Мінейко, ін.) в процесі вибору альтернатив, роль властивостей особистості в процесі генерації альтернативних рішень та їх наслідків (В. Гомульський).

Емпіричне дослідження В. Гомульського [6] показує, що особи, які генерують значну кількість альтернативних рішень у відкритих завданнях (тобто завданнях, у яких множина альтернативних варіантів рішень та їх наслідків не є визначеною) відрізняються такими якостями, як екстравертованість, низький рівень тривожності, віра у власні сили, а також гнучкість мислення. В той час як інтровертованість, високий рівень тривожності та невпевненість у собі не сприяють продуктивному процесу генерації рішень. Крім того, кількість встановлених суб'єктом наслідків дії залежить від таких особистісних характеристик, як підвищена моральна цензура, висока самооцінка, виражене прагнення до максимального передбачення наслідків своїх вчинків, а також оригінальність мислення. Отже, дослідження В. Гомульського встановлює, по-перше, роль таких особистісних характеристик, як рівень тривожності, впевненість в собі та гнучкість мислення в процесі розв'язання відкритих завдань; по-друге, виявляється, що процес генерації альтернатив регулюється іншими властивостями особистості, ніж процес передбачення наслідків (результатів прийняття альтернатив).

Аналізуючи дослідження поведінки при прийнятті рішень осіб з різним локусом контролю, Ю. Козелецький [6] узагальнює результати досліджень, які свідчать про те, що особи з інтернальним локусом контролю проявляють більшу активність в пошуку інформації, вміють краще використовувати дані, що містяться в невизначеній ситуації, більш конструктивно діють в



ситуаціях, коли руйнуються їх попередні наміри, та здійснюють конкретні кроки у подоланні перешкод.

Порівняння успішних та неуспішних спеціалістів за їх особистісними якостями передбачає визначення критеріїв успішності діяльності та показників виміру особистісних особливостей. В проведених експериментальних дослідженнях основними критеріями ефективності психодіагноста виступають: кількість висунутих гіпотез, кількість правильно розв'язаних психодіагностичних завдань, час розв'язання. Для вимірювання особистісних характеристик застосовується опитувальник 16-PF Кеттелла. По суті ці дослідження продовжують традицію побудови професійних портретів за «рівняннями ефективності» [14].

В експериментальному дослідженні О.В. Юдіної [13] визначаються такі особистісні особливості ефективних психодіагностів: високий рівень соціального інтелекту, енергійність, емоційна стійкість, гнучкість, помірний рівень тривожності, здатність приймати рішення за недостатності інформації (перевага конструктивних компонентів відповідальності-осмисленості та інтернальності).

За результатами емпіричного дослідження Л.М. Собчик [11] професійно-успішні психологи-практики, які займаються диференціально-діагностичною та психокорекційною діяльністю, відрізняються високим рівнем розвитку вербального інтелекту, інтуїтивністю, емпатією, гарними комунікативними здібностями, іноді мають підвищені показники індивідуалістичності та пошукової активності.

Експериментальне вивчення впливу особистісних якостей на успішність психодіагностичної діяльності спеціалістів системи освіти, проведене С.М. Костроміною [7], певним чином підкріплює висновки дослідження В. Гомульського щодо зв'язку конкретних особистісних властивостей з певними етапами діагностичної діяльності. Так, дослідження С.М. Костроміної засвідчує, що комунікативні якості спеціаліста освіти не пов'язані з адекватністю постановки психологічного діагнозу, але впливають на реалізацію етапу збору анамнестичної інформації та висунення гіпотез. Успішності реалізації цих етапів сприяють такі комунікативні якості, як вміння точно орієнтуватися в ситуації взаємодії, позитивність, дружелюбність, потреба в співробітництві. Однак інша група комунікативних якостей (емпатія, відкритість, гнучкість, потреба у спілкуванні) призводить до надмірної включеності емоційного компоненту,

співпереживання, спрямованості на активне спілкування, втрати ініціативи у спілкуванні, що знижує якість діагностичного процесу.

В цілому до комплексу професійно важливих якостей успішного психодіагноста С.М. Костроміна включає енергійність, активність, гнучкість, критичність, дипломатичність, поступливість, аналітичність мислення, емоційну стійкість.

Побудові моделі особистості психодіагноста сприяє і напрям дослідження анти професійно важливих якостей (властивостей, які негативно корелюють із параметрами психодіагностичної діяльності), особистісних особливостей, які зумовлюють схильність до професійного вигорання та професійних деформацій.

До негативних якостей психодіагноста О.В. Юдіна [13] відносить наступні: невротичність, високий рівень тривожності, емоційної лабільності, дратівливості; підозрілість; сором'язливість; потребу в домінуванні.

Л.М. Собчик [11] визначає суб'єктивізм та амбіційність особистісними якостями психолога, які перешкоджають ефективності діагностичної діяльності.

С.М. Костроміна [7] відносить до «негативних» якостей психодіагноста авторитаризм, домінування, напруженість, тривожність, вразливість, готовність до самопожертви, високий самоконтроль.

Професійному вигоранню психодіагноста сприяє низький розвиток таких якостей, як вміння підтримувати контакти, стресостійкість в процесі спілкування, атракція, емоційна заразливість, енергійність, гнучкість [1; 13].

Однією з ознак професійної деформації вважають подвійні етичні стандарти спеціаліста, які розглядаються як результат пристосування низького і середнього рівня особистісних моральних норм до високих вимог професійної діяльності [4, 84-91]. При негативному варіанті прояву «подвійних стандартів» особистісні особливості психодіагноста не сприяють подоланню ним моральних спокус, таких як спокуса влади (маніпулювання людьми), спокуса відповідальності (прийняття на себе відповідальності за долю обстежуваного), збереження власних проблем тощо [8].

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Таким чином, проведений теоретичний аналіз дозволив виділити ряд підходів до розробки моделі особистості психодіагноста, які здійснюються в рамках концепції ПВЯ. Побудована таким шляхом модель особистості психодіагноста відноситься до виду неповних моделей, є аналогом реального об'єкту



(представляючи гомоморфізм як вид аналогії), меншої складності, ніж реальний об'єкт, є спрощенням сукупності реальних властивостей.

За наявності змістовної різноманітності, всі моделі особистості психодіагноста є компонентними моделями, які включають достатньо об'ємний перелік якостей. Пропоновані переліки ніяк не структуровані, що ускладнює їх використання в цілях організації професійного навчання. Ефективність моделі спеціаліста як засобу педагогічного проектування визначається, в першу чергу, такими властивостями моделі, як системно-структурна організація, цілісність, динамічність. Отже, перспективною вбачається побудова структурної моделі особистості психодіагноста, яка відповідала б зазначеними вимогам. Така модель, як критерій якості підготовки спеціаліста, оптимізує організацію процесу фахової підготовки психологів.

### *Література*

1. Аминов Н. А., Молоканов М.В. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов // Психологический журнал. – Т.13, № 5, 1992.
2. Ануфриев А. Ф. Психологический диагноз. – Москва: «Ось -89», 2006.
3. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: Учеб.пособие для вузов. – Москва: ПЕР СЭ, 2001.
4. Вірна Ж.П. Неврогенез професійних деструкцій особистості / Психологічні перспективи. Вип. 19. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012.
5. Дружилов С.А. Психология профессионализма. Инженерно-психологический подход.– Харьков: Изд-во «Гуманитарный центр», 2011.
6. Козелецкий Ю. Психологическая теория решений. – Москва: Прогресс, 1979.
7. Костромина С.Н. Структурно-функциональная организация психодиагностической деятельности специалистов образования: автореф. дис... доктора психол. наук. – Санкт-Петербург: 2008.
8. Психодиагностика: конспект лекций / Сост. С.Т.Посохова. – Москва: ООО «Изд-во АСТ», Санкт-Петербург: ООО «Сова», 2004.
9. Рабочая книга практического психолога: пособие для специалистов, работающих с персоналом /под ред. А.А. Бодалева, А.А. Деркача, Л.Г. Лаптева. – Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2001.
10. Романова Е.С. Психодиагностика: Уч. пособие. – Санкт-Петербург: Питер, 2006.
11. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. – Москва: ИПП-ИСП, 2000.
12. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. – Москва: Наука, 1982.

13. Юдина Е.В. Соотношение личностных качеств практического психолога и эффективности диагностической деятельности: дис.... канд. психол. наук. – Москва, 2001.
14. Cattell R.B., Klein P. The scientific analysis of personality and motivation. – New York, L.: Acad. Press, 1977.

***T. Bushuyeva. The model of the psychodiagnostician's personality: approaches to construction.***

*The problem of development of the model of the personality of the specialist is examined. The approaches to construction of the model of the psychodiagnostician's personality are analyzed; the requirements to this model as the quality criterion of the preparation of specialists are determined.*

**Keywords:** *model of specialist's personality, professionally important qualities, psychodiagnostics activity.*

УДК 159. 922

О. М. Лукашевич

## АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДОРΟΣЛОГО ВІКУ

*У статті визначається актуальність проблеми громадянського самоздійснення дорослої людини в сучасному суспільстві. Здійснюється теоретичний аналіз дослідженості означеного психологічного феномену. Окреслюються шляхи актуалізації проблеми громадянського самоздійснення.*

**Ключові слова:** *самоздійснення, громадянськість особистості, громадянська спрямованість, громадянське самоздійснення.*

**Постановка проблеми.** В сучасному соціумі відбувається перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, які значною мірою базуються на освітньо-інтелектуальному потенціалі населення і реалізуються у найголовніших соціально-психологічних потребах особистості – самовизначенні, самореалізації і самоздійсненні. Але це можливо лише за умов вільного, демократичного суспільства, яке сповідує аксіому «вільна людина – розвинене громадянське суспільство – сильна держава». Саме в розбудові громадянського суспільства український